

ALISHER NAVOIY VA MUHAMMAD FUZULIYNING “LAYLI VA MAJNUN” DOSTONI BOSH QAHRAMONLARI PORTRETIGA CHIZGILAR

Yulduz Abdulhakimova
ToshDO‘TAU Doktoranti

ANNOTATSIYA

Maqolada Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy “Layli va Majnun” qiyosiy tahlili haqida so‘z boradi. Ikkala dostonning farqli va o‘xshash tomonlari tahlil qilingan. Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostoni Fuzuliyning “Layli va Majnun” dostoni uslub jihatdan qanday farqlanishi to‘g‘risida fikr yuritish bilan bir qatorda, badiiy tahliliga ham e‘tibor qaratilgan.

KALIT SO‘ZLAR: *syujet, kompatsiziya, mezon, doston, g‘azal, muxammas, portret, janr, dinamik portret, mujgon, tahlil.*

Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy “Layli va Majnun” dostonlari yaratilgan vaqt bir-biridan unchalik uzoq emas. Jumladan, hazrat Navoiy o‘z dostonini 1484 yili yaratgan bo‘lsa, Fuzuliy “Layli va Majnun”i 1536-1537 yillarda vujudga kelgan. Yaratilishida yarim asrdan sal ko‘proq muddat farq bo‘lsa-da, har ikki doston syujeti va kompozitsiyasi, ijodkorlar uslubi va yondashuv mezonlari bir-biridan farq qiladi. Alisher Navoiy “Layli va Majnun”i Nizomiy-Ganjaviy va Xusrav Dehlaviyning shu nomdagi dostonlari bilan qiyosiy o‘rganilgan. Nizomiy va Fuzuliy dostonlari qiyosiy tahlili bo‘yicha ham bir qancha tadqiqotlar yaratilgan. Biroq Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy dostonlar io‘zaro muqoyasa etilgan emas. Bu esa, o‘z navbatida, ushbu ikki mutafakkir asarlari qiyosiga bag‘ishlangan tadqiqotlar yaratilishi zarur ekanligidan dalolatdir.

Muhammad Fuzuliyning dostoni Alisher Navoiyning “Layli va Majnun”idan kompozitsiya jihatidan bir muncha farq qiladi. Jumladan, ulug‘ ozarbayjon shoiri dostonni hazrat Alisher Navoiy kabi masnaviy janrida bitgan bo‘lsa-da, biroq o‘rni-o‘rni bilan boshqa janrlarga – g‘azal, murabba‘, ruboiy, soqiynoma kabi she‘riy shakllarga ham murojaat etadi. Bu uslub, birinchidan, dostondagi badiiy tasvirning ta‘sirchanligini oshirishga xizmat

qilgan bo‘lsa, ikkinchidan, yangi she‘riy shaklga o‘tilishi orqali kitobxonning fikr o‘zanini masalaning mohiyatini yanada chuqurroq anglash sari burib yuboradi. Uchinchidan, kitobxonning asar qahramoni ahvoli ruhiyatini yaqqolroq his etishiga yordam beradi.

Asar kompozitsiyasining bu tarzda tuzilishi Fuzuliyning o‘ziga xos ijodiy metodi talablaridan kelib chiqqan, deyish mumkin. Qolaversa, shoir yashagan davr dostonchilik ana‘analari ham shunday yo‘l tutishni taqozo etgan bo‘lishi haqiqatga yaqin. Ikki doston qiyosiga kirishar ekanmiz, avvalo dostonning bosh qahramonlari Layli va Majnunning portretlari qiyosiga e‘tibor qaratmoqchimiz.

Nazariy adabiyotlarda: “Portret epik asarning kompozitsion unsuri bo‘lmish tavsifning bir ko‘rinishidir. Shartli ravishda statik va dinamik portret turlari farqlanadi. Statik deyilishiga sabab shuki, portretning bu navida personajning tashqi qiyofasi syujet voqeasi to‘xtatilgan holda ancha mufassal, detallashtirib chiziladi. Odatda bunday portretlar personaj asar voqeligiga ilk bor kirib kelgan pallada beriladi. Dinamik portret deganda esa mufassal tasvir emas, balki voqea va dialoglar tasvirida, ya‘ni harakat davomida berib boriluvchi

personaj tashqi ko'inishiga xos ayrim detallar nazarda tutiladi. Bunday portret detallari (yuz-ko'z ifodalari, tana holati va harakati, qiliqlari) ko'proq remarkalardan joy oladi va personajning ayni paytdagi ruhiy holatini ifodalashga xizmat qiladi¹.

O'zining rang-barangligi, tasvirlarni badiiy jihatdan sayqallab, go'zal tarzda ifoda etishi bilan ajralib turadigan Alisher Navoiy ijodida, xususan buyuk adibning "Layli va Majnun" dostonida portret va xarakter epik tasvirni ifodalashda muhim o'rin tutadi. Ijodkorning tasvir uslubi o'ziga xos. Shoir mazkur dostonida portret va xarakterni shunday yoritib berganki, asar qahramonlari o'quvchi tasavvurida o'zining individual xususiyatlari bilan yaqqol namoyon bo'ladi.

Masalan, Alisher Navoiy o'z asarlarida ayol qahramonlarning zohiriy va botiniy go'zalligini shu qadar yuksak badiiy did va mahorat bilan tasvirlaydiki, shoir asarlari bilan tanishgan o'quvchi buni chuqur idrok etadi. Hazrat Navoiy "Layli va Majnun" dostonining XI bobida Layli portretini yorqin tuyg'ular va samimiy chizgilar orqali quyidagicha ifoda etadi:

**Mujgon safining qaro balosi,
Ko'zlar uza soyaning qarosi.
Yo'q soyaki, to'rt saf chekib zang,
Majmui libosi surmairang.
Ochquncha yumub ko'z ul sipahsiz,
Bir biriga tegib qilurg'a xunrez.
Dema bu sipahni haylu hindu,
Chin dashti kiyiklariga mundu².**

Ya'ni saflanib turgan kipriklari qora balodek, balki ko'zlari uzra qora soyadek, soyadek ham emas balki surmarang libos kiygan lashkarlarning saf tortib turishidir. Ul pari ko'zlarini har ochib yumganda bu lashkarlar qon to'kmoq uchun bir birlariga tashlanadilar. Yo'q ular hind lashkarlari emas. Chin dashtining ohulariga qo'yilgan qopqondir.

Muhammad Fuzuliy esa, Layli husni ta'rifini quyidagicha keltiradi:

**Abrusi hami baloyi ushshoq,
Ham juft latofat ichra, ham toq.
Har kiprigi bir xadangi xunrez,
Paykoni xadangi g'amzai tez.³**

¹ Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2010.

² Алишер Навоий. Лайли ва Мажнун. Т.: "Ғафур Фулом", 2006. Bundan keying iqtiboslar shu manbadan olinadi.

³ Мухаммад Фузүлий. Лайли ва Мажнун. Баку, 1958.

Ya'ni uning kamon qoshlari oshiqlar uchun balodir. Uning har bir kiprigi qon to'kuvchi kamon o'qlaridek. Har boqishda u kamon o'qlari paykonidan shiddat ila uziladi.

Laylining otasi qizini nihoyatda sevganidan, uning kamolotga erishishini istaganidan o'z qabilasida Layliga maktab ochib berdi. U maktabga Qays ham keldi. Ammo u vaqtda Layli betob bo'lib yotgan bo'ladi. Ma'lumki, betoblikda kishi husnida o'zgarishlar bo'ladi. Bu o'rinda hazrat Navoiy Layli husniga quyidagicha ta'rif beradi.

**Layli demay, ul buti parizod,
Bir oriza birla erdi noshod.
Tab'ida quyosh kibi harorat,
Ayshiga solib erdi marorat.**

Layli demay, ul oy yuzli parizod jismiga quyosh kabi harorat aziyat berib, guldek taniga xastalik chang soldi. Shu sabab, uning oppoq yuzi qizil guldek tovlanadi. Uning jismidan oqqan ter ter emas, balki gulobdir. Shu sabab, ul oy yotgan xona gulobxonaga aylangan.

Layli obrazini adabiyotshunos olim Aziz Qayumov quyidagicha tahlil etadi: "Laylining xush isli, oq va sarg'ish tusli gul (jasmin) singari jismini isitma otashi gulga o'xshatib qo'ygan. Bu guldand taralgan ter qiz yotgan uyni gulobxonaga aylantirgan. Isitmao'ti bu nafis pardalargao'ralgan g'unchadan zarra – zarratob paydo etmoqda. Mijozida harorat kamaygudek bo'lsa, titratma kuchayadi. Oq terak tong shamolida silkinganidek qizning shamshod qomati bu titroqda qaltiraydi."

Fuzuliy Laylining peshonasidan oqqan terni Chin daryosiga mengzaydi:

**Daryoyi balo jabini poki,
Chin junbushi mavji sahmnoki.
Chashmi siyaxina surmadanor,
Hindusina surma ham giriftor.**

Sanamning peshonasidan oqqan ter, Chin daryosi mavjlangani kabi dahshatlidir. Ko'zlariga surma tortilgan. Ammo surma ham uning qaro xoliga asir bo'lgan.

Natan Mallaevoning "So'z san'atining gultoji" kitobida Laylining portretini quyidagicha tasvirlaydi: "Layli tashqi qiyofasi bilan ham, ma'naviy dunyosi va xulq atvori bilan ham nihoyatda go'zal qiz. U g'ayrat bilan o'qiydi, bilim oladi, fazilatiga fazilat qo'shib boradi. Layli fazilatlarini

Мухаммад Фүзулий. Лайли ва Мажнун. Т.: Ғафур Фулом, 1968 Bundan keyingi iqtiboslar shu manbadan olinadi

bilan muhiti saviyasidan yuqori ko'tariladi. Sevgi uning ma'naviy dunyosini yanada boyitadi, to'ldiradi."⁴

**La'lida yig'ib zaxirai jon,
Og'zi suyi anda shirai jon.
Jon topibon ulkio'psa oni,
Mundin debon obi zindagoni.**

Ul parining lablari hayot berguvchidir. Yo'q faqat hayot berguvchigina emas, ham jondan ayirib ham jon baxsh etguvchidir. Og'zining suvi jon shirasi bo'lib, undan kishi hayot topadi. Shu sababli u obihayotdir. Ikki qizil labi shu jon suvlarini quyib berguvchi qadah bo'lsa, iyak ostidagi baqbaqalari "Jon" so'zining "nun" harfidir.

Muhammad Fuzuliy:

**Ruxsorina rangi g'ozadan nang,
Hargiz anga g'oz vermamish rang.
Ko'z mardumagindano'lsa holi,
Ko'z mardmagio'lurdi holi.
La'lu duru go'starardi har dam,
Avroqi gul ichra iqdi shabnam.**

Uning uyatdan qizargan yuzi xuddi upa elik surgandek. Gulbarglari ichida shabnam marvarid donalari kabi sochilganidek, uning lablaridan ham shunday durlar sochiladi. Laylining go'zalligi ko'rgan ko'zni qamashtiradi, dilni yayratadi. Boisi, uning yaratilishi ishq, asli ishqdir. Alisher Navoiy Laylining nafaqat jismi balki ismi ham nihoyatda go'zal ekanligini ta'kidlaydi:

**Yo'q ikki sochi tuniga g'oyat,
Ya'ni iki layli benihoyat.
Andin bo'lib oti jilvaoroy,
Andoqi Barotu qadr aro oy.**

Uning sochlari shu qadar uzun va qoraki, xuddi intihosiz qora tungao'xshaydi. Bu shunday tunki, (barot) qadr kechasidek qadrlil va qutlug' tundur.

"Barot u qadr (qadr ramazon oyi ichida bo'lib, "Laylat ul qadr" [qadr kechasi] deb ataladi.) Bu ham barotga o'xshash qutlug' tun hisoblanadi. Oylarning ikki qutlug' kunidir."⁵ Ikki ijodkorning mahorati Majnun portretining yoritilishida yanada mukammal va go'zal namoyon bo'ladi. Layli ayol kishi bo'lganligi sababli uning husni ta'rifi ancha oson va o'xshatishlarga boy qilib ko'rsatiladi. Majnun portreti qiyosi esa, tabiiyki, uning ruhiyati bilan uyg'un ravishda yanada ochiladi. Sababi, Majnun

ichki va tashqi olami bir bo'lgan inson obrazidir. Uning siyrati ham surati ham ishqdir.

Hazrat Navoiy dostonning 10-bobidan asosiy qismni boshlaydi. Bu bob Majnunning tug'ilish ta'rifi bilan boshlanadi. Bani Omar qabilasida uzoq kutilgan farzand Qays dunyoga keladi. Qaysning tug'ilishi, o'sishi tasvirida ham ilohiy taqdir sezilib turadi. Tug'ilgandan ishq olovi bilan yo'g'rilgan Qays o'tga talpinadi:

**O't ko'rsaki ,mayl etib nihoni,
Ishq o'ti tasavvur etib oni.**

Otasi bu durni topganidan faxrlanib, ko'p gavharlar sochib, tortiqlar berdi. Bir necha doyalar uni boqib asradilar. Qimmatbaho matolar bilan yo'rgaklab, g'uncha kabi ko'plab liboslar bilan o'radilar:

**Hifz ayladi oni necha doya,
Har nav' ishidan toparg'a voya.
Chirmab yana kishu os birla,
G'uncha kibi yuz libos birla.**

Dostonning keyingi o'rinlarida Qaysning portreti chizgilari tabiat bilan uyg'un holda tasvirlanadi: "Sayr chog'i Layli bir tup gul ichiga kirib qoldi. Bu yerning to'rt tarafi gul shohlari bilan o'ralgan bo'lib, yoqalarini chok qilib, o'z holiga zor va besabru qaror yig'lar edi". Navoiyning ishq haqidagi tushunchasi insonning ilohiy fayzdan bahramandligi bilan bog'liq e'tiqodiga asoslangan, ya'ni haqiqiy muhabbat faqat pokiza insonlar qalbidangina joy olishi mumkin. Majnun qalbidagi ana shu ishqning siyratini ziynatlab, suvratiga ham go'zallik baxsh etgan. Alisher Navoiy ham Majnun portretini shunday ulkan muhabbat bilan yaratadiki, bu obraz qiyofasi o'zining yagonaligi, betakrorligi, takrorlanmasligi bilan boshqa obrazlardan ajralib turadi.

Muhammad Fuzuliy ham Majnun portretini yaratishda o'ziga xos yo'ldan boradi. Dostonlarning voqealar rivoji o'xshash, obrazlar uyg'un, ammo ifoda o'zgacha. Hazrat Navoiy Majnun obrazini shunday ta'rif etadiki, qahramonning ruhiy holati, xarakteri, portreti bir-biri bilan uzilmas zanjirdek bog'lanib keladi. Bu o'rinda zukko kitobxon ideal oshiqni tasavvur etadi. Muhammad Fuzuliy esa Majnun obrazining talqinini qisqa va lo'nda keltiradi va uni bir o'qishda anglab olishga qiynalmaysiz. Masalan:

**Bar verdini holi bog'i maqsud,
Ochildi guli hadiqai jud.
Chun va'da erishdi tug'di bir oy,
Xurshid ruh ila olamoroy.**

⁴Маллаев Н. Сўз санъатининг гултожи. –Тошкент: F.Фуллом нашриёти, 1991

⁵Навоий асарлари луғати. Тошкент,1972, Б. 94.

Majnunning ota-onasi farzandsizlikdan qiynalib, Allohdan tunu-kun farzand so'raydi. Ularning nolalari qabul bo'lib, Alloh ularga farzand nasib etadi. Bu inoyatdan bag'oyatda shod bo'lgan ota-ona tuhfarlar tarqatadilar. Dostonda keltirilishicha, ularning bog'ida ham nihoyat bir go'zal gul yuz ochdi. Bir nafis chechak bo'y taratdi. U inson farzandidan ham ziyoda, uning nafis jismi ishq nuridan jilolanib turardi. Nurdirkim, olamni yoritib, isitib turguvchi bir olovdur.

**Majnun kamolda yetuk bir farzand edi:
Xurshid kibi kamola qobil,
Iso kibi tiflikda komil.**

Ammo Majnunning dili xufton, xayoli vayron edi. Ishq uning qalbini ziynatlagan bo'lsa, shunchalik azob domiga tortib borayotgan edi. Shu sababli yutgan har yutum suti sut emas qon, onasining ko'kragi uning ishq olovidan kuygan jismi qarshisida paykon yanglig' turardi.

**A'zosi ne dib alila afgor,
Aylardi mudom nolavu zor.
Sut ichsa sonurdikim, ichar qon,
Emchak ko'rinurdi unga paykon.**

Majnun portretini o'rganishga kirishar ekanmiz, qahramon tasviri berilgano'rinlarda uning tabiat bilan, atrofidagi yaqinlari bilan bo'lgan munosabatlaridan kelib chiqib ham, Majnunning xayoliy siymosini chizishimiz mumkin. Masalan, Fuzuliy Majnunning ichki olamiga oid tasvirlarni quyidagicha keltiradi:

**Oxir kuning avval aylayub yod,
Oqitdi sirishku qildi faryod.**

Majnun o'zining dardi qanchalar ulug' va bu ishq dardiga faqat sabr qilish bilangina chora topishi mumkin ekanligini yaxshi anglardi.

Bir so'z bilan aytganda, Hazrat Alisher Navoiy ham, Muhammad Fuzuliy ham Layli va Majnun portretini ifoda etishda nihoyatda go'zal va yorqin tasvirlardan foydalanadi. Ikkala dostonda ham qahramonlarning nafaqat zoxiriy, balki botiniy go'zalligi yetuk mahorat bilan tasvirlanadi. Majnun portreti negizida kamolga yetgan ishq, komillik kuylansa, Layli tasvirida ilohiy mazharga xos sifatlar yetakchilik qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *Alisher Navoiy. Layli va Majnun. – T.: G'afur G'ulom, 2006.*
2. *Мухаммад Фузулий. Лайли ва Мажнун. – Баку, 1958.*
3. *Мухаммад Фузулий. Лайли ва Мажнун. – T.: G'afur G'ulom, 1968.*
4. *Маллаев Н. Сўз санъатининг гултожи. – T.: Адабиёт ва санъат, 1991.*
5. *Навоий асарлари лугати. – T.: G'afur G'ulom, 1972.*